

ELS ORÍGENS DE L'ACTUAL ORGANITZACIÓ DEL TERRITORI MARESMENC

ELS PRECEDENTS

El territori actual del Maresme, al llarg del temps, s'ha vist organitzat políticament i administrativament de diferents maneres.

Els romans el van ordenar, bàsicament, a partir de la creació de l'*oppida civium romanorum* d'*Iluro*, el nucli urbà el qual es trobava situat al bell mig d'aquest territori o *civitas*, concretament, en el lloc on actualment es troba el nucli històric de la ciutat de Mataró. Els seus límits, amb els coneixements actuals, encara no els podem fixar amb precisió, ja que desconeixem quines eren les seves fites exactes, si més no, les corresponents a cada banda de la costa; tanmateix, a tall d'hipòtesi, podem arribar a suposar que podrien haver estat els accidents geogràfics naturals com els contraforts orogràfics que, des de la Serralada Litoral, perpendicularment arriben fins al mar; d'aquests, els més destacables són els formats a Montgat, al costat sud, i entre Sant Pol i Calella en el nord, ja que més enllà es trobarien els altres municipis o *civitas* veïns, com *Baetulo* (Badalona), en l'eix del riu Besòs amb projecció vers l'interior i *Blanda/ae* (Blanes), en el de la Tordera, per tant, *Iluro* deuria abastar l'àmbit central del Maresme, el que s'estén entre Montgat i Sant Pol/Calella; no obstant això, nosaltres ho ampliarem fins a la Tordera, amb nuclis documentats com *Pineta* (Pineda), *Palatiolo* (Palafolls) i *Tordaria* (Tordera), que correspondrien al territori de *Blanda/ae*, a fi de completar tota la comarca del Maresme.

No cal dir que els límits de l'oest i l'est, en principi, semblen estar més ben definits, ja que es trobarien entre la carena de la Serralada Litoral i la mar Mediterrània. Aquest sistema orgànic, en principi, sembla que a més del període romà es va mantenir igual durant el visigòtic, possiblement, junt amb les demarcacions episcopals, el que respon als mateixos esquemes de l'etapa anterior. Per tant, el territori de la *civitas* ilurenca estaria dins l'àmbit de la diòcesi barcelonina i, possiblement, de la gironina, pel que fa referència a l'àmbit de la conca de la Tordera, aquest, amb el dubte de si va incidir o no en la demarcació de la *civitas* ilurenca/alaronenca.

La parroquialització del territori, no sols del nucli urbà, sotmès a un procés regressiu, també abastaria l'àmbit rural, com a conseqüència de la concentració de la propietat en *fundi*, amb el seu corresponent personal adscrit; a partir de la

qual cosa es propiciarien nous nuclis rurals o *vicus* presidits per una capella o esglésiola respectivament i, en molts casos, amb espais necrològics annexos. D'aquesta evolució, no se'n començarà a tenir notícies escrites fins al segle IX.

Òbviament, aquest procés, més curt o més llarg, donà una forta preeminència política, econòmica i social a l'Església, la qual s'accentuà després del III Concili de Toledo de l'any 589, tal com es desprèn de les actes corresponents on es constata explícitament el protagonisme dels bisbes i els abats en la vida pública.¹ En aquests anys, l'església barcelonina va passar a exercir funcions fiscals, en virtut de l'acord signat pels bisbes de Girona, Empúries i Egara (Terrassa) i rubricat pel metropolità de Tarragona, tots signants de les actes del Concili de Saragossa de l'any 592. Fou el denominat *de fisco barchinonensi*.²

També cal suposar que en aquest ordenament, les reminiscències llatines encara hi serien molt presents, principalment a causa de la persistència de la llengua, el dret i molts càrrecs públics d'ascendència romana.

Així, en el *Liber Iudiciorum* del rei visigot Recesvint, de l'any 654, hi trobem la supressió d'una part de les atribucions de les cúries –òrgans que des de l'època romana fins llavors havien exercit els càrrecs municipals– per traspassar-les també als bisbes i als *iudex* o jutges emanats de l'organigrama visigot, però amb menys atributs. Encara persistien càrrecs, l'origen dels quals, com hem dit, procedien de l'etapa romana, com els *duumvirs* anuals, que exercien de presidents de la cúria i, en conseqüència, de representació política de la ciutat i del seu territori, amb la mateixa obligació que l'ilurenc *Lucius Marcius*, durant el període altoimperial, de fer els cens quinquennal. Entre altres càrrecs de procedència romana, també trobem els *questors* i els *edils*.

Fins ara no es disposa de documentació escrita de l'etapa andalusí que faci referència a l'organització del nord-est peninsular, però sí que n'hi ha sobre l'ocupació d'altres territoris peninsulars, concretament, de Tudmir a Múrcia i de l'àrea del Cinca i el Segre, on la capitulació va ser pactada, fet que explica, en part, la rapidesa amb què els àrabs i berbers, en un curt temps, es van plantar fins al riu Loira i Roine a la Gàl·lia.

Sobre l'ocupació del que ara és l'actual Catalunya, a través de l'autor oriental al-Razi (888-955), sabem que Tarragona va oposar resistència a l'avenç dels conqueridors. Quan les capitulacions es pactaven, llavors el poder musulmà es comprometia a respectar les propietats, la religió i les formes de vida de cada indret, evidentment, això a canvi del reconeixement del poder califal i, en conseqüència, del seu representant o emir a al-Àndalus i el pagament d'un import en diners i espècies denominat *gizia*.³

Cap autor parla de conquestes violentes en el nord-est, llevat de la de Tarragona, la qual cosa alimenta la hipòtesi que de Tarragona cap a la Gàl·lia, per als àrabs i berbers, seria un passeig militar consolidant la conquesta mitjançant

les rendicions pactades esmentades; així, poblacions com *Barcino*, *Baetulo*, *Iluro/Alarona*, *Gerunda*, dins l'eix de la Via Augusta romana, no haurien sofert les calamitats dels setges i haurien propiciat el manteniment sobre el territori de la mateixa població autòctona d'origen hispanoromà, amb pocs canvis en l'ordenament jurídic, social, polític, territorial i religiós, òbviament, dins els esquemes del nou poder andalusí.

Reforça aquesta hipòtesi la idea que els musulmans no podien deixar darrere d'ells terra cremada, ja que els subministraments els eren imprescindibles tant per a les arquies califals com per a les de l'emirat andalusí, i també per a avituallament de l'exèrcit, tant de les persones com dels animals en el seu avenç vers el nord, no es pot oblidar que els exèrcits gairebé sempre han viscut del terreny que trepitgen.

Per tant, en aquest territori, pocs canvis es deuri donar, lògicament, en comptes d'haver-hi un *comes* o comte visigot va passar a haver-hi un valí, que representaria l'emir, segurament ubicat a Barcelona i, possiblement, a Girona, aprofitant la condició de places fortificades com a resultat de la restauració de llurs muralles feta pels romans en el segle iv. En relació a l'antiga organització dels petits nuclis urbans, molts eixits a l'empar dels *fundi* rurals, al nostre entendre, pocs canvis hi deuria haver, o sigui, en l'antic nucli urbà; en aquest cas, a *Iluro/Alarona* es mantindria l'estructura parroquial amb l'església com a espai immune, des de la qual s'exerciria el control civil, com els naixements, els casaments i les defuncions, i els fiscals, com a recaptadora potser dels tributs emanats del fisc de Barcelona; també, com hem dit, perdurarien part dels càrrecs municipals precedents, els quals tindrien cura dels afers relacionats amb l'administració de la població urbana i rural, d'acord amb les capitulacions derivades dels pactes subscrits; evidentment, d'acord amb les circumstàncies, serien càrrecs afins al nou poder emiral, tant en el període dels emirs dependents com dels independents.

Cal constatar que en el territori andalusí de l'*Afrany* o Catalunya Vella, la sedimentació musulmana va ser ínfima, sols algun muladí o hispà islamitzat o algun baladí o descendent dels conqueridors nascut ja en aquest territori, això ens ve avalat per la nul·la presència de restes físiques o toponímiques en aquest espai, el que contrasta amb la Catalunya Nova, on aquests testimonis arreu són molt presents.

La incògnita que ens resta pendent per aclarir és si en els *vicus* i/o *villae* rurals, eixits dels *fundi* durant l'etapa visigoda, hem d'anar a cercar l'origen dels primers termes o *termini* presidits per una església exercint ja de *parroquia*, que hauria representat el principi de la fi de les estructures organitzatives basades en les *civitas* com *Iluro/Alarona* o, per contra, aquestes perduraren fins a l'etapa andalusí del segle viii, aleshores la veritable reorganització, o sigui, l'origen dels termes actuals, s'hauria d'anar a cercar en l'ocupació carolíngia, a partir de la qual ja es documenten explícitament les primeres parròquies i els primers termes.⁴

SEGLES IX i X. LA DOCUMENTACIÓ

La documentació primària escrita ens reapareix amb la nova etapa carolíngia, a través de la qual ja es percep una nova reorganització de l'antic territori de la *civitas* d'*Alarona* o antiga *Iluro*, la qual tant podria ser de nou encuny com derivada d'una prolongació de l'etapa anterior.⁵

Els documents del període carolíngi no són tan abundants com nosaltres voldríem, principalment pel que fa referència al segle IX, però sí suficients per poder-los contrastar i conèixer l'estructura i l'economia d'aquest territori durant l'etapa dels segles IX i X. La majoria d'aquests documents procedeixen d'arxius diversos,⁶ responen a una sèrie d'operacions freqüents i normals d'aquesta època, per tant, recullen fidelment una realitat que ja configurava l'esdevenidor polític i administratiu del que serà el futur de la comarca del Maresme.

Com hem dit, la majoria corresponen a operacions pròpies de la realitat que aleshores es vivia, cal observar que ja s'hi mostra una societat fonamentada en la propietat, herència del dret romà, de la qual derivava una estratigrafia social. També s'hi reflecteix la concessió de terres, que implicava drets i deures sobre l'accés a disposar-ne per a cultivar, mitjançant la fórmula, també romana, de l'*aprisio*.⁷ Segurament que afectaria terrenys, possiblement abandonats o confiscats, ben segur que alguns serien erms, molts dels quals haurien passat a l'erari de la corona.

Aquests documents corresponen a diversos tipus de transaccions, com compravendes, testaments, permutes, donacions, empenyoraments, etc.

Aquesta documentació recull les característiques de totes i cadascuna de les propietats objecte de transacció, a través de la qual es pot tenir una idea molt aproximada de l'organització del territori i de la seva economia, ja que, com a norma d'obligat compliment, en cada document s'expliciten les afrontacions amb les propietats veïnes i, en el cas de les més grans, possibles latifundis, es defineixen amb la descripció toponímica del lloc; també, en molts, es troba l'enumeració de les produccions agrícoles dels cultius corresponents a moltes d'aquestes propietats. En alguns casos, també s'hi detallen els accidents topogràfics, com poden ser els cursos fluvials o l'orografia. Òbviament, en molts ja hi figuren els noms dels castells, les parròquies amb la seva patronímies o els termes que la propietat comprèn.

LA VINGUDA DELS CAROLINGIS

La conquesta àrab d'Hispania va ser molt ràpida; al 711 hi desembarcaren les avantguardes compostes pels berbers i, un any després, ho feia l'emir nord-africà Mùsa ibn Nusayr; aquest mateix any penetraren a la Tarraconense i sembla que, cap a l'any 713, s'apoderaren de Barcelona; per consegüent, del territori

ilurenc/aloronenc ho feren de forma ràpida, amb la seva embranzida per la Via Augusta ben aviat ocuparen Girona i traspasaren els Pirineus. Narbona, la varen sotmetre més tard, sobre l'any 720, per arribar tot seguit fins al riu Roine i gairebé al Loira. Va ser a Poitiers que l'any 732 els francs, sota el comandament de Carles Martel, va derrotar-los estroncant el seu avançament per l'interior de la Gàl·lia. Després d'aquesta victòria, pocs anys després, els francs prengueren la iniciativa mitjançant una contraofensiva que els va conduir, amb el temps, fins a Barcelona. En total, estigueren per aquests indrets del nord-est peninsular aproximadament uns vuitanta-set anys.

Aquesta conquesta àrab tan ràpida de la península, sols es pot explicar pels fets diversos esdevinguts dins l'àmbit del regne visigòtic. En primer lloc, per la seva descomposició, la qual es va traduir en lluites fratricides entre dues faccions de la mateixa família reial, la de Roderic –rei derrotat a Guadalete– i la de Witiza –rei destronat pels partidaris de Roderic–; també va ser determinant la bona acollida que els musulmans reberen de les nombroses comunitats jueves, molt maltractades per la monarquia visigoda i, particularment, per l'Església catòlica, tal com es desprèn de les nombroses actes dels concilis del període visigòtic, per tant, ressentides amb el sistema establert i, per últim, la política tolerant dels àrabs vers la població autòctona, la qual, mitjançant els pactes de capitulació, o *sulh* o *ahd*, van saber fer-la seva;⁸ com s'ha dit, a canvi, només se'ls exigia el reconeixement de la sobirania califal de Damasc i el pagament de la *gizya*.⁹

Sobre la conquesta musulmana del territori, que després serà el Principat de Catalunya, no hi ha cap text concret escrit conegut, sigui cristià sigui musulmà, que ens digui que hi va haver una confrontació directa, excepte en el cas de la ciutat de Tarragona on, segons la *Crònica* del moro Rasis, els àrabs se'n van apoderar mitjançant la força o *anwa*, el que fa pensar si se li va aplicar inicialment el règim derivat de la capitulació forçada o de conquesta, el qual consistia a revertir el territori conquerit a la comunitat musulmana o *umma*, excepte el 1/5 de Déu, o *jums*, que passava a ser gestionat pel poder polític.

Per tant, la conquesta del territori de la Catalunya Vella, l'*Afrany* dels andalusís, segurament, estaria subjecta a les capitulacions que foren pactades a Tudmir o en l'espai de les conques del Cinca i el Segre; en principi, sembla que d'això es podria derivar una perdurabilitat de l'organització territorial anterior, o sigui, de la *civitas* d'*Iluro*, llavors ja *Alarona* i, possiblement, amb els mateixos termes i parròquies derivades dels *vicus*, eixits dins l'àmbit de les grans propietats o *fundi*.

És de constatar que els francs, després de la seva victòria a Poitiers, també es van veure immersos en canvis dinàstics, fet que deuria ajornar el seu avenç cap al sud, ja que Narbona no la van conquerir fins a l'any 759, a partir de la qual la frontera va quedar establerta durant alguns anys en el Coll de Panissars, ja situat en les Alberes, on encara es conserva el topònim de la *Clusa* o duana.

Per tant, no es pot perdre de vista aquest canvi incruent que hi hagué a la Gàl·lia, on el regne franc dels merovingis, que no era pas més sòlid que el dels visigots hispànics, va ser destronat i substituït, l'any 750, per Pipi III el Breu, entronitzant la nissaga carolíngia. Mentre, l'any 751, a Damasc hi hagué un cruent cop d'estat, en virtut del qual va ser destronada la dinastia omeia, essent substituïda per l'abbàssida, la qual va traslladar la capital primer a Kufa i després a Bagdad; amb la nova capitalitat, la política califal va orientar-se vers l'Orient, deixant en segon terme el perifèric Occident, és a dir, al-Àndalus, l'emirat del qual va ser exercit per un omeia supervivent de la matança de Damasc, que es va declarar independent del califat dels abbàssides. Per tant, l'escenari general de l'època va canviar radicalment, ja que a partir d'aleshores l'enfrontament fou entre carolingis i andalusís, al mig dels quals es trobava la Catalunya Vella, amb la comarca del Maresme amb l'antiga ciutat, amb un procés decadent d'*Alarona*.

Així, l'any 768 aparegué en escena el rei franc Carles, més conegut com a Carlemany, que a partir de l'any 785 va prendre, sense lluita, Girona als andalusís, amb la qual cosa va establir l'embrió de la futura Marca Hispànica, o frontera d'Hispania. Aquest espai, conquerit dins l'estructura del nou Imperi, es va convertir en un comtat, el primer comte o *comes* del qual va ser Rostany i un bisbat que sembla que va ser ocupat per un bisbe, que ja exercia durant el període andalusí, anomenat Ataülf (778-788), a partir de llavors integrat dins l'àmbit de la seu metropolitana de Narbona. Amb aquesta conquesta es va configurar una nova frontera, on la ratlla, possiblement, es trobaria situada en la riera de Caldes o de Torrentbò, al bell mig del Maresme, però en un nou àmbit territorial denominat *pagus Gerundensi*,¹⁰ límit que, en l'actualitat, encara manté el bisbat de Girona en relació amb el de Barcelona, raó per la qual l'antiga *civitas d'Iluro/Alarona* es veurà dividida en dues parts, motiu pel qual passaria a denominar-se com a *Civitas Fracta*, si més no, pel que fa referència al nucli parroquial d'*Alarona*.¹¹

Setze anys més tard els carolingis, comandats per Lluís el Piadós, avançaran cap a Barcelona, ocupant els antics nuclis urbans, alguns, seguint el procés reduccionista, reduïts a simples *vicus*, però mantenint l'església parroquial amb la sagrera corresponent, com possiblement els d'*Iluro/Alarona* i *Baetulo*, ambdós posats sota l'advocació de la Verge Santa Maria. El territori barceloní, amb la conquesta, també esdevingué comtat, amb Bera com a primer comte i episcopat, el bisbe del qual ens és desconegut; amb aquests nomenaments, aquest territori va quedar situat dins el nou *pagus Barchinonensi*,¹² que per la costa s'estendria des de la riera de Caldes fins al riu Llobregat.

L'ORGANIGRAMA DEL NOU TERRITORI CAROLINGI

Els castells

Com queda dit, la conquesta carolíngia va comportar una reorganització territorial derivada de l'estructura de l'Imperi carolingi, cal pensar si per a la Marca Hispànica va ser una novetat o, simplement, es va limitar a establir una

figura politicoadministrativa, l'origen de la qual ja trobem en el període romà¹³ i que tingué una afectació directa a la integritat territorial de l'antiga *civitas* d'*Iluro/Alarona*, la qual va ser partida i repartida entre els dos *pagi* esmentats.

Els *pagi* que els carolingis establiren en el segle IX, ho van fer junt amb els comtats;¹⁴ és en la documentació d'aquest període que comencem a trobar-los i on es constata la divisió del Maresme entre els *pagi*, abans al·ludits, de Barcelona, amb un *ager* costaner fins a Caldes d'Estrac, de Girona, amb predomini del *saltus* –entre Arenys de Mar i Sant Pol– i de l'*ager* –entre Calella i la desembocadura de la Tordera–.

Per tant, a la incorporació d'aquest territori a la Corona franca, després d'uns vuitanta i escaig anys de domini musulmà, des de bon començament ja s'hi introduïren canvis substancials, d'acord amb els criteris emanats de l'estructura de l'imperi carolingi, com va ser la construcció d'un seguit de torres o *turris*, dependents dels *comes*, que Coral Cuadrada descriu dient:

«A finals del segle VIII i principis del IX, els representants dels reis carolingis aixecaren torres circulars amb l'objectiu de defensar i enquadrar als primers pobladors».

Com hem vingut dient, creiem que no podem parlar de «nous pobladors» en termes absoluts, sinó en termes relatius; ho serien de bell nou els qui s'hi establiren mitjançant l'*aprisio*, fomentat per la mateixa corona a favor dels hispànics fugitius dels sarraïns que, en contrapartida, havien de servir el comte a través dels *servitia regalia* per a la protecció i defensa del comtat.⁷

Aquestes torres serien l'origen dels castells termenats, que servirien per a la nova organització territorial i per assegurar-se'n el domini, la defensa i el control. Per tant, algunes d'aquestes torres, amb el temps esdevingueren castells o *kastrum*, des dels quals els senyors feudals exercirien el domini sobre el país, com, per exemple, els de Sant Vicenç o de Burriac, el de Mata o el de Montpalau, com a més coneguts en aquesta costa.

Davant els comtats de Barcelona i Girona, repetim, hi havia un comte o *comes*, nomenat des del poder carolingi, la gran majoria eren d'origen franc. El primer de Barcelona, com hem dit, va ser Bera. Després d'un seguit successiu de nomenaments, per a aquest càrrec va ser escollit un magnat d'origen got, el nom del qual era Sunifred (844-848), que va tenir una mort violenta. Al cap de pocs anys va ser nomenat, per al mateix càrrec, el seu fill Guifré el Pelós (878-897), al qual la corona carolíngia va confiar la jurisdicció dels comtats de Barcelona i de Girona, a més dels de la Cerdanya i l'Urgell, la qual cosa va significar per a la *Marítima*, i no cal dir, per al Maresme, trobar-se sota la jurisdicció del mateix llinatge; això va representar l'entronització de la dinastia de la casa de Barcelona, encara vassall dels reis francs i, en el segle X, aprofitant la debilitat de la corona carolíngia, els descendents d'aquests comtes van retenir i

patrimonialitzar, de forma permanent, el càrrec i el territori tot fent-lo hereditari, amb tots els drets feudals implícits. Més tard, amb Ramon Borrell (992-1017), ja van esdevenir comtes sobirans.

Sota el comte hi havia la figura del vescomte, això, per a la *Marítima* i per al Maresme, va representar que n'hi havia un per al comtat de Barcelona i un altre per al de Girona, ambdós separats per la riera de Caldes, però sota la jurisdicció del mateix comte, ja que aquest ho era per Barcelona i per Girona.

Per tant, l'antiga *civitas* va ser subdividida entre les *turris* –serien les torres de les quals ens parla C. Cuadrada– i els *kastrum* després, regits per un castlà, que, en nom del comte, exercia la jurisdicció d'un castell, així com el control, total o parcial, d'una part o tota, de l'espai assignat al castell termenat; és el cas, per exemple, de Guadall, en relació a la compra de l'any 1025 de les franqueses del castell de Sant Vicenç.¹⁵

Amb el coneixement d'aquest esquema, intentarem fer una distribució territorial de cada castell a partir dels diferents documents consultats, dels quals es desprèn una informació orientadora que ens permet aproximar a l'organització d'aquest territori durant aquella època (plànol 1).

Potser, abans de tot, hem d'aclarir que es tracta de documents que abasten un llarg període d'uns dos segles; ben segur que durant aquest dilatat temps hi deuria haver canvis, però que no deuriem alterar massa la seva distribució i composició:

a) *Pagi Barcinonensis* (comtat i bisbat de Barcelona)

Pel que fa referència a la Marítima, s'estenia entre el *vicus Bitilona* (Badalona) *vel in Maretima*,¹⁶ fins a *Lavandarias* (Llavaneres i Caldes d'Estrac), amb les parròquies de Sant Andreu i Sant Vicenç, això, pel que fa referència a la costa, amb penetració cap a l'interior per la riera d'Argentona, fins a *Purpulas* (Coll de Parpers).

Les torres o castells termenats, a partir de la documentació disponible, es poden distribuir en:

1) *Castro sancti Vicencii* (castell termenat de Sant Vicenç o de Burriac)

Mercès al document de l'any 1025, el qual fa una descripció bastant acurada de l'espai que comprenia les franqueses venudes del castell, ens permet reconstruir la composició de part del territori de la part central del Maresme, de començaments del segle xi. Per tant, presenta l'inconvenient de ser una mica tardà, la qual cosa ens allunya de l'organització carolíngia inicial, però dóna una idea aproximada de com hauria evolucionat el poblament en qüestió, ja que hi veiem esmentats termes i parròquies junt amb esglésies sufragànies consolidades, que ja deuriem venir de lluny, així com alguns elements físics del seu àmbit geogràfic.

Alguns d'aquests elements ja es troben documentats amb anterioritat a aquesta data, en conjunt es poden resumir en:

- *Parroquia sancti Juliani Argentone*
- *Ecclesiam s. Martini ad Argentonam*¹⁰
- *Ecclesiam sancti Cucuphati* (després Sant Jaume) *qui dicunt Tridiliano* (Traià)
- *Parroquia sancti Felicis* (Cabrera de Mar). I com a sufragànies:
 - *sancti Cipriani* (després Santa Margarida, enderrocada en el s. xx)
 - *sanctique Johannis* (a Can Modolell, avui desapareguda)
- *sanctique Petro Clarini* (Clarà)
- *sancti Andree de Orreos* (que després passà a la jurisdicció del castell de La Roca)

Com a punts toponímics que delimitaven aquestes franqueses, cal remarcar:

- *cireram* (Cirera-Mataró)
- *Cerdaniolam* (Cerdanyola-Mataró)

Com a element geogràfic per descriure el límit nord-est de les franqueses del castell de Sant Vicenç amb el castell de Mata:

- *Arinio qui discurrit ante sancte Marie quem dicunt Alarone* (la riera de Cirera- Mataró).

Dins la seva jurisdicció, i al marge d'aquest document, també es troben llocs com:

- *terminio Vilazari* (Vilassar)
- *Aiello* (Agell)
- *terminio Triziliano* o *Tridiliano* (Traià)

Aquest document informa que les franqueses del castell de Sant Vicenç s'estenien des de la riera de Cabrils fins a la de Cirera a Mataró, i des del mar fins a la serra de Céllecs a Òrrius i, possiblement, fins a dalt del coll de Parpers.

2) Turris de Vilassar

El document de l'any 1025 situa el límit de ponent de les franqueses del castell de Sant Vicenç a l'...*arenas de Cabrilios*..., és a dir, deixa fora la part occidental dels actuals termes municipals de Cabrils i *Vilazari* o Vilassar, segurament, perquè en aquesta època el castell de Vilassar seria una *turris* amb jurisdicció pròpia, o podria dependre del castell de Sant Vicenç, però al marge de la venda de les franqueses.

La *turris*, més endavant es convertirà en un castell residencial que passarà a mans dels senyors de Sant Vicenç, els quals mantindran les dues propietats unides fins al final del feudalisme l'any 1480.

3) Torre o castro de Primiliano (Premià)

Sobre l'existència d'una *torre* o un *castro* a Premià, tenim dos testimonis de l'any 989:

*...ipsa **torre** nostrum...in Maretima in terminio Primiliano...*¹⁷

*...cum ipso **castro** qui est in Primiliano...*¹⁸

El primer dels documents es tracta d'una venda feta al bisbe de Barcelona Vives (973-995) d'un puig amb una torra, en canvi, el segon, és un testament amb nomenament de marmessors, fet arran del viatge que el mateix bisbe va fer a Roma, per tant, és de suposar que es tracta de la mateixa construcció, primer denominada *torre* i després *castro*.

Creiem que aquesta *torre* o *castro*, que després no esdevindrà castell consolidat, en aquests segles primerencs tindrà la jurisdicció des de la part occidental dels actuals termes de Vilassar i de Cabrils i, possiblement, fins al *vicus* de *Bitulona* (Badalona), per tant, s'hauria estès des de la riera de Vilassar fins al riu Besòs, encara que aquest es tracta d'un límit dubtós. El que sí podem afirmar és que fins ara no s'ha trobat cap vestigi físic que l'identifiqui.

En aquest espai, en l'època d'aquests dos documents, es localitzen:

- *vicus Bitulona* (Badalona?)
- *villa, parroquia o terminio Taliano* (Teià)
- *terminio Tiano* (Tiana)
- *villa, parroquia o terminio Primiliano* (Premià)
- *terminio, parroquia Alela* (Alella)

4) Castell termenat de Mata (Mataró)

El terme apareix esmentat per primera vegada i descrit en un document de l'any 963. L'any 989, en un altre de compravenda, s'hi descriuen les afrontacions de l'operació que afectava un territori bastant extens.¹⁹ La de ponent, la situa:

...in arenio de valle Dex (riera de Valldeix o de Sant Simó...)

Però el límit, l'any 1025, com hem dit, es troba ubicat més cap a ponent:

...ipso Arinio qui discurrit ancte sancte Marie quem dicunt de Alarone...

Referent al *castro*, no el trobem esmentat fins a l'any 1042, en una compravenda feta per Adaleis, esposa de Guillem de Castellvell, al seu fill Ramon, entre la qual figura el susdit castell:

*...in maritima, in cunctis que locis, et in **Kastrum** que dicunt Mata, ubi dicunt lavaneres* (Llavaneres)...²⁰

Del castell de Mata, no es conserva pràcticament res, no obstant això, en les excavacions de l'any 1991 va aparèixer un llindar d'una porta i una cisterna, que podrien procedir-ne.²¹

Malgrat no haver-hi restes materials determinants, sí que hi ha una abundant documentació escrita corresponent als segles posteriors.

Com a *terminio i parroquia*, dins la seva jurisdicció trobem:

- *terminio de Lavendarias* (llavors comprenia les actuals parròquies de Sant Andreu de Llavaneres i Sant Vicenç de Montalt, així com l'actual poble de Caldes d'Estrac)
- *terminio de Mata*
- *Parrochie de Sancta Marie de Civitas Fracta qui dicitur Alarone* (l'antic solar d'Iluro/Alarona)

Així com l'actual veïnat de:

- *Velades* (Valaldeix)

5) Castrum Montalt

Se'n té notícies l'any 1016; estava situat al cim de la muntanya del Montalt, al terme de Sant Vicenç de Montalt.

*...in comitatum barchinonensem , in val de Duorios (Dosrius), in termino de castro de Monte Alto (Montalt)...*²²

L'any 1042, arran de la venda esmentada d'Adaleis al seu fill Ramon, aquest castell ja no hi figura (*vid. supra*); d'això es desprèn que la seva jurisdicció havia estat dividida i repartida entre els castells de Mata i de Dosrius.

6) Castrum Dosrius

Es tenen notícies del terme en l'esmentat document de l'any 963, arran de la delimitació del de Mata.

...in terminio de Torrente Malo (Torrentbò) et de terminio de Duos Rios usque in ipsa mare...

I, en el de l'any 989, hi figura com a *Durios*.

Va aparèixer a mitjan segle XI, amb motiu de rebre part de l'efímer castell de Montalt. En el segle XII va passar a ser propietat del monestir benedictí de Sant Pere de Casserres.

Les seves restes es troben aturonades al nord del poble, des d'on es domina tota la vall.²³

b) *Pagi Gerundensis* (comtat i bisbat de Girona)

Part del territori que possiblement havia estat de la *civitas* d'*Iluro* va passar a dependre del comtat i bisbat de Girona, el comprès des de la riera de Caldes fins després de Sant Pol i, com a Maresme, fins als termes documentats de Pineda, Palafolls i Tordera. Es tracta d'un territori on predomina el *saltus*, llevat de la part costera que hi ha entre Calella i Blanes, on les fonts arqueològiques i escrites més aviat són escasses.

D'acord amb el que s'ha dit, la Marítima es troba documentada fins al monestir de Sant Pol, del qual coneixem un primer document de l'any 955, on es pot llegir:

*...domun Sancti Pauli apostoli cenobii... quod habemus in territorio Gerundensi, in Maritima...*²⁴

Per tant, no encaixa amb tot l'espai actual del Maresme. D'aquest monestir, hi ha un altre document de l'any 961 que correspon a una donació i el descriu situat en el *...terminio de Pinida...*, o sigui, en el lloc on hi ha les restes del Montpalau. I un altre, dels anys 898-917, on es ratifica aquest poblament entre Pineda i Tordera:

*[in comitatu] Gerundense in loco quem Pineta...et alium locum, quem dicunt Tordaria (Tordera)*²⁵

1) Castell de Montpalau

Com a possible castell termenat, sota la seva jurisdicció incloem tota la part nord de la *civitas*, o sigui, des d'Arenys fins a Sant Pol, on en l'àmbit del monestir, d'acord amb la documentació disponible, establim el límit de la Marítima nord.²⁶ En principi, sembla que aquest castell hauria de ser el termenat d'aquesta part del *pagus Gerundensi*, ja que les notícies que es tenen dels seus orígens es remunten a la primera meitat del segle IX.

No queda clar si Pineda en un principi pertanyia a la baronia del castell de Montpalau²⁷ o al de Palafolls, la qual cosa provoca el dubte de si les poblacions de més a prop de la Tordera, en els primers segles del domini carolingi, es trobaven sota la jurisdicció de l'un o de l'altre, en principi les incloem com si fossin del de Palafolls, però sense descartar la possibilitat del de Montpalau.

Pel que fa referència a la banda de la Marítima, com a topònims documentats hem d'esmentar:

- *Pagi Gerundensi sive S. Martini Ecclesiam* (Sant Martí d'Arenys de Munt)
- *donnatores sumus domum Sancti Pauli* (monestir de Sant Pol de Mar)
- *ubi dicunt Arenos* (Arenys)...*habebat in Aqua Viva* (Aiguaviva)
- *ipso termini de Vilar de Ramio* (Arenys?)

2) Castell de Palafolls

De la *civitas* ilurenca i del castell de Montpalau més enllà, ja hem dit que la documentació escasseja, la qual cosa és indicatiu de trobar-nos amb un espai menys poblat i, per tant, amb menys activitat que el Maresme central i el sud.

En relació a Palafolls, es conserva un precepte del rei Lluís IV de França (936-954), de l'any 947, a favor del monestir de Sant Pere de Rodes, on fa referència a l'església de Sant Genís de Palafolls ubicada en el terme de Pineda:

Sancti Genesisii, in comitatu Gerundense, in loco qui dicitur Pineta cum alodio de Palatiolo i, l'any 948, una altra que fa referència a ...*villam Palatioli cum ecclesia sancti Genesisii...*, que es repetirà en els anys 974 i 982, en una confirmació de béns del monestir de Sant Pere de Rodes.²⁸

Se sap que era el cap d'una baronia, però s'ignora si en el període carolingi va exercir com a castell termenat.

Per la seva part, sembla que *Palatiolo* és un topònim derivat de *palatio* o *palatium*, denominació que apareix com a part de la toponímia, en diverses poblacions de la Catalunya Vella o de l'Afrany andalusí, com a Palau...²⁹

Pot ser que dins l'àmbit del castell de Palafolls també s'ubiqués Tordera, com es dedueix d'alguns documents dels anys 898-917. Suñer I va fer una donació de diverses propietats a la seva esposa Aimildes, entre les quals se'n trobava una situada ...*alium locum, quem dicunt Tordaria...* Se l'esmenta també l'any 951, en un altre document, on figura una donació feta per la comtessa Riquilda a l'església de Sant Miquel de Barcelona, concretament, una propietat situada ...*in territorio Gerundense, in terminio de Tordaria...* Segons Jaume Vellvehí, l'any 977 apareix arran d'una donació feta al monestir de Sant Pere de Rodes de l'església de Sant Esteve de *Tordaria*.³⁰

LA PERDURACIÓ TOPONÍMICA DE LA VILLA

En els segles IX i X, el concepte de *villa*, usat freqüentment, no té res a veure amb el que ens havia descrit Columel·la en el segle I dC, només són coincidents en la denominació.

En el territori ilurenca la vil·la inicial va aparèixer, en el segle I aC, com a conseqüència de les *centuriae* de la ciutat i l'*ager* que l'envoltava, amb la qual cosa es va parcel·lar el territori per adjudicar les parcel·les resultants a colonitzadors, fossin legionaris llicenciats, italians o indígenes addictes.

Els canvis polítics, econòmics i socials del baix imperi van comportar una tendència vers la concentració de la propietat, amb el predomini dels *fundi* o grans propietats, la qual cosa va propiciar que algunes vil·les abans residencials

fossin convertides en dependències auxiliars de les noves explotacions agropecuàries. Aquest model va provocar una més intensa ruralització de la població, ja que molts habitants de les ciutats s'hi traslladaren perquè el camp oferia moltes més possibilitats per sobreviure que no pas els nuclis urbans; així, a redós d'aquests nous latifundis, aparegueren els *vicus* o petits nuclis d'hàbitat rural, on habitaven els servents dels *domini* o grans hisendats.

Molts d'aquests *vicus* passaren a adquirir la denominació de *villa*, molts, per raons de tradició. Aquest model va tenir un canvi substancial amb la vinguda dels carolingis, tal com es constata en la documentació dels segles IX-X, ja que van esdevenir embrió de futures poblacions, en principi, sota la jurisdicció de l'estructura dels castells termenats i, més endavant, dels seus successors feudals.

A través d'aquesta documentació es perceben alguns canvis en l'antroponímia, ja que aparegueren noms d'arrel germànica que, segurament, procedien de la nova classe dirigent, si més no, és el que es desprèn de molts documents que fan referència a personatges que exercien el poder polític i econòmic, tant en el camp civil com en el religiós.

Però en aquesta etapa de l'alta edat mitjana, la toponímia conserva encara noms de tradició hispanoromana, així, en molts d'aquests pobles incipients, l'expressió *villa* es mantindrà com a prefix de moltes de les noves denominacions toponímiques, algunes de les quals encara són vigents en diverses poblacions, principalment, arreu de la Catalunya Vella, o sigui de la Marca Hispànica.

Aquestes vil·les maresmenques, la majoria ubicades en l'antic territori de la *civitas* d'*Iluro*, figuren en els documents dels segles IX i X que fins ara portem consultats, els quals poden resumir en:

- 878 ...*villam Pinellos* (?) ...
- 894 ...*in villa Lotone* (?) ... (en el terme de *Purpulas* a Parpers-Argentona)
- 930 ...*villa Primiliano*... (Premià de Dalt i de Mar) (apareix tretze vegades)
- 948 ... *villam Palatioli*... (Sant Genís de Palafolls)
- 949 ...*in villa Velades*... (veïnat de Valldeix. Mataró)
- 958 ...*villa Taliano*... (Teià i part del Masnou) (apareix vuit vegades)
- 963 ...*in villarunculo Capeduci*... (?) (apareix dues vegades)
- 974 ...*villa Aruendi*... (?)
- 974 ...*villa Orreos*... (Òrrius)
- 981 ...*villa Purpulas*... (Parpers-Argentona)
- 989 ...*villa Mata*... (veïnat de Mata. Mataró, apareix tres vegades)
- 991 ...*villa Nifiano*... (?)
- 992 ...*villa Agello*... (veïnat d'Agell. Cabrera de Mar)
- 996 ...*villa Azari*... (Vilassar de Dalt, de Mar i Cabriels)

Com pot veure's, a diferència d'altres indrets de la Catalunya Vella com l'Empordà, en el Maresme, on hi havia hagut l'antiga *Maretima*, pràcticament no s'hi conserven topònims derivats del prefix llatí *villa*, llevat de Vilassar; no obstant

això, alguns semblen conservar el gentilici de l'antiga propietat, com Premià, Teià i Tiana.³¹ Altres conserven topònims d'inequívoca arrel llatina, repetim, com *Vilazari* = Vilassar, també *Orreus* = Òrrius, aquest com a derivat d'*horreum*; el mateix esdevé amb alguns veïnats, encara existents, com Valldeix i Mata a Mataró i, fins a cert punt, amb el cas de Parpers a Argentona. Altres, sembla que se n'ha perdut la pista definitivament, seria el cas de *Pinellos*, *Lotone*, *Aruendi*, *Capeduci* i *Nifiano*, que no els podem, per ara, associar amb cap dels topònims posteriors. I, en la resta del Maresme, encara subsisteix *Palatioli* o Sant Genís de Palafolls.

En el cas de *Vilazari*, primer es denomina com a terme, encara que porta inserit el nom de *vila-zari* (any 978) o *Vilarzel*³² i, després, apareix ja com a *villa Azari* (any 996), aquesta evolució sembla seguir un procés invertit, ja que hauria estat més lògic que primer hagués estat una *villa* i, més endavant, s'hagués transformat en un terme; mentre que *Premiliano* segueix un procés molt més raonable, ja que apareix primer com a *villa* (any 930) i, després, com a *locum* (any 962) per esdevenir més endavant *in terminio de villa* (974). En l'àmbit del monestir de Sant Pol, trobem el *terminio de Villare Ramioni*, que sembla correspondre a Arenys (994), que porta incorporat el prefix *villa*, però ja evolucionat cap al concepte més administratiu de *terminio*.

VERS LA FEUDALITZACIÓ. TERMES I PARRÒQUIES

Hem dit que el topònim *Alarona* apareix documentat per primera vegada, a no ser que més endavant aparegui informació més antiga, l'any 949, en un pergami original en molt mal estat, trobat per Fidel Fita, on es pot llegir:

...in comitatum barquinonense, in maresma, in termin[ibus de Al]arona...

Com pot veure's, fa referència al terme reduït d'*Alarona*, diem reduït perquè en aquest període, en nombrosos documents del que fou l'antiga *civitas*, ja es fa referència a diversos *terminios* o termes i *parroquiae*.

A finals del segle IX i en el X en la *Maretima*, o antiga *civitas* d'*Iluro/Alarona*, més la part alta del Maresme, o sigui, de Sant Pol enllà, com a *termini* o termes enregistrats fins ara, s'hi han localitzat:

- 894 *...in terminio de Purpulas...* (Parpers-Argentona, apareix dues vegades)
- 928 *...in terminio de Triciliano...* (Traià-Argentona, apareix sis vegades)
- 949 *...in termin[ibus de Al]arona...* (Mataró)
- 950 *...in terminio Aiello* (Agell/Cabrera de Mar) *termino de ipso Monistorolo(?)*
- 951 *...in terminio de Tordario...* (Tordera)
- 958 *...in terminio de villa Taliano...* (Teià i part del Masnou, apareix set vegades)
- 961 *...terminio de Pinida...* (Pineda, possible castell termenat de l'àmbit nord de la *civitas*, apareix també com a *locum* als anys 898-917)
- 963 *...in terminio de Mata...* (Mata/Mataró)

- ...*in terminio de Argentona...* (Argentona, apareix dues vegades)
 ...*in terminio de Torrente Malo* (Torrentbò)
 963 ...*in terminio Riba Alta...* (?)
 965 *In terminio de Tiano...* (Tiana/Montgat)
 965 ...*in terminio de villa Primiliano...* (Premià de Dalt i de Mar, apareix dotze vegades)
 968a ...*in terminio de Lavanderias...* (Sant Andreu de Llavaneres/Sant Vicenç de Montalt)
 974 ...*in terminio de villa Aruendi...* (?)
 974 ...*in terminio de villa Orreos...* (Òrrius)
 976 ...*in terminio de Gostremar...* (?)
 978 ...*in terminio de Vilazari* (Vilassar de Dalt i de Mar i Cabrils, apareix tres vegades)
 ...*in terminio de Alela...* (Alella i part del Masnou, apareix tres vegades)
 982 ...*in terminio de Lupones...* (?)
 983 ...*in terminio de Bocoles...* (?)
 985 ...*terminio de Crosannas* (?)
 989 ...*in terminio de Durios...* (Dosrius)
 991 ...*terminio... Niifiano...* (?)
 994 ...*terminio de Villare de Ramioni...* (Arenys?)
 1024 ...*terminos parrochie st. Marie... Alarona...* (Mataró)

Esglésies registrades, algunes amb funció de parròquia:

- 948 ...*ecclesia sancti Genesii...* (Sant Genís de Palafolls)
 ...*ecclesias de Primiliano... parrochia...* (Premià)
 966 ...*ecclesias de Taliano... parrochia...* (Teià)
 977 ...església de Sant Esteve de *Tordaria...* (Tordera)
 991b ...*parroechia Sancti Martini...* (Arenys)
 993 ...*in parrochia Sancti Felicis de Alela...* (Alella)
 1008 ...*parrochiam Sancta Maria... Civitas Fracta...* (Mataró)

També apareixen esmentades com a *ecclesiam* o *domum* Santa Anastàsia a Premià (987), Sant Martí a Argentona, actualment desapareguda (986), *domun* Sant Vicenç al castell de Burriac, a Cabrera de Mar la *domun* de Sant Feliu, l'església de Pineta, situada a l'àmbit del monestir de Sant Pol (994) i el monestir o cenobi de Sant Pau a Sant Pol, esmentat en nombrosos documents. Poc després de traspassar el mil·lenni, a més de Santa Maria de Mataró, algunes altres ja les trobem esmentades com a parròquies, és el cas de Sant Julià a Argentona (1025) i Sant Feliu a Cabrera (1025), etc.

Tal com ja apuntem, els topònims que més apareixen són els de *Primiliano* i *Taliano*, possiblement, ho serien per trobar-se més pròxims a Barcelona, per la qual cosa serien més susceptibles de ser objecte de compravenda o de deixes testamentàries, etc. En la relació de termes, quan apareixen esmentats més d'una vegada, sols ens limitem a mencionar els que ho fan en el document amb data més antiga, sense entrar en percentatges.³³

Durant el segle x, cada terme ja estava presidit per la parròquia, però només coneixem les que figuren en algun dels documents de què tenim constància; les més antigues, de l'any 966, apareixen arran d'una donació, on els marmessors del comte Miró (946-966) lliuren a l'església de la Santa Creu i Santa Eulàlia, possiblement de Barcelona, diversos alous i propietats situats en diversos indrets, entre les parròquies de Teià i Premià; en canvi, el document que fa referència a la parròquia de Santa Maria d'*Alarona* o de Mataró correspon a una permuta que el bisbe de Barcelona Aeci i els canonges de la seu fan l'any 1008, amb el jutge d'origen grec Oruç, d'un alou situat dins la jurisdicció de la parròquia alaronenca.

Cal assenyalar com a pertanyent a la *Maretima* el nucli urbà de l'antiga *civium romanorum* de *Baetulo* (Badalona), que ara apareix com a ...*in termino de uico Bitulona...*, fet que indica també la seva pervivència en aquest període tardà (documents dels anys 989 –aquest ja com a *terminio*– i 991). La seva condició d'*uico* en aquest període, ens fa suposar que seria el mateix procés que deuria seguir l'antiga ciutat romana d'*Iluro*, ara *Alarona*, o sigui, que va persistir com a nucli urbà durant l'antiguitat tardana, però amb un procés d'afebliment demogràfic i urbà, motiu pel qual es veié reduïda a aquesta condició, igual que el que deuria seguir *in termin[ibus de Al]arona*, però ambdues amb una forta tradició al darrere mantinguda per les seves antiquíssimes esglésies posades sota la tradicional patronímia de la Verge Maria.

Aquest documentació que ens ha arribat a les nostres mans, segur que és una mínima part de la molta que es deuria generar; amb la que disposem actualment, ja es pot veure una bona part de les modificacions que hi va haver en la tinença de la propietat, però mantenint-s'hi, encara, molts dels antics topònims i de les advocacions ancestrals romanovisigòtiques.

D'acord amb aquests documents relacionats amb els diversos moviments de la propietat, s'observa que el marc polític i administratiu ja no és el mateix dels períodes anteriors, ja que la *civitas*, tal com es va concebre durant l'Imperi romà, ara ha quedat substituïda per una fragmentació de termes amb llurs parròquies, amb tendència a ampliar-ne el nombre, com a conseqüència, principalment, de la posterior segregació dels barris mariners o de mar, en relació amb els originaris, que actualment han quedat com a pobles de Dalt o de Munt.

En general, es tracta de canvis profunds, ja que la província romana i visigòtica de la *Tarraconensis*, transformada en frontera superior andalusina, amb els carolingis, la part nord-est va passar a ser la Marca Hispànica, però afectant només l'espai comprès per la Catalunya Vella.

Cap al tombant del mil·lenni, en aquest territori ja comencen a predominar les propietats de la noblesa i de l'Església, és a dir, de la classe dominant, així com d'alguns terratinents, alguns dels quals presenten noms d'arrel germànica, la qual cosa vol dir que molts d'aquests propietaris procedeixen o dels antics visigots, amb poca incidència en aquest territori, o dels nouvinguts carolingis o francs.

Succeeix el mateix amb l'Església, que és l'altra gran propietària, tant la secular com la regular, sols cal veure la quantitat de donacions fetes al monestir de Sant Pol. Cal suposar que aquells primers propietaris, molts d'ells aloers, van anar perdent protagonisme a causa que van ser absorbits per la nova estructura feudal.

A partir dels segles X i XI, es té constància explícita que l'església consagrada en virtut de la Pau i la Treva es converteix en un lloc immune, abasta tant el temple com el seu entorn immediat, el que corresponia a la sagrera o cellera, que s'estenia a trenta passes o *triginta passus* al voltant del temple, com a lloc sagrat i, per tant, inviolable, institució que té els seus precedents en l'etapa visigoda.

On es concreta més objectivament és en les actes del XII Concili de Toledo, celebrat l'any 681, convocat i presidit pel rei Ervigi (680-687), en les quals ja es fa esment de l'espai corresponent a les sagreres o *XXX passuum*, que envoltaven el temple consagrat:

«...serà permès moure's lliurement a tots aquells que cerquin refugi dins l'àmbit d'una església, en una distància de trenta passes (... *triginta passibus ab ecclesiae ianuis progredi...*), a comptar des de les portes de l'església... aquestes trenta passes (... *sed in hoc XXX passum...*) al voltant de qualsevol església, hi serà respectat tot aquell que s'hi hagi refugiat... Si algú viola aquest decret serà excomunicat i castigat pel rei».³⁴

Per tant, es tracta d'un precedent inequívoc de l'existència del perímetre de la sagrera o del sager ja durant el període visigòtic, i que probablement deuria trobar-se present al voltant d'algunes de les esglésies esmentades del Maresme.

En les actes del susdit Concili es pot llegir, també, que dins aquest espai es feren assentaments amb les seves construccions, que tant podien ser de propietat privada com del patrimoni de l'Església, així com del cementiri de la comunitat;³⁵ els pagesos i els senyors hi podien dipositar les collites, bàsicament de cereals, a fi de protegir-les dels pillatges derivats de la inestabilitat, principalment procedent dels enfrontaments entre faccions nobiliàries; per aquesta raó s'excavaren les sitges, com és el cas més emblemàtic de Can Modolell a Cabrera de Mar, concretament, a l'entorn del temple consagrat de Sant Joan, així com d'altres coneguts, com Sant Martí de Mata a Mataró o Sant Cugat, després Sant Jaume de Traià, a Argentona, entre altres.

Al Maresme, a part del testimoni físic de les sitges o *ciges*, no es disposa de documentació escrita, generada durant aquests segles IX i X, que faci referència explícita a les sagreres, però se'n coneixen algunes de posteriors que són objecte d'esment amb un cert detall, fet que ens fa pensar si no tenien les seves arrels en l'època carolíngia, la qual és el període objecte del nostre estudi.

En el cas de la *Marítima*, l'any 878 trobem la donació que el rei Lluís el Tartamut va fer al bisbe Frodoi de Barcelona, a fi d'ajudar a la restauració de la Canònica d'una sèrie de propietats, entre les quals es trobava:

*...et cellam qui es pagi Gerundensi sive Sancti Martini...*³⁶

De l'any 1054 es coneix un testimoni escrit, on consta la concessió de llicència que el bisbe Guislabert de Barcelona (1035-1062) i els canonges de la seu van atorgar a Geribert i a la seva esposa Stragod, per a construir unes cases en el perímetre de la sagrera de Sant Pere i Sant Tomàs de Premià.³⁷

L'any 1281, amb motiu de l'establiment d'un cens per part del senyor del castell de Sant Vicenç, Berenguer de Sant Vicenç, podem llegir:

«També aquella casa amb els drets i pertinences, entrades i eixides que l'esmentat Berenguer d'Alíer –l'antic adjudicatari del cens– també tenia per l'establiment i ara Rispau –el nou adjudicatari del cens– té en la sagrera de l'església de Sant Julià d'Argentona».

I l'any 1363, en un altre document relacionat amb un cens, s'hi pot llegir:

«Jaume Sabater de la parròquia de Santa Maria de Mataró, terme del castell de Mataró (Mata), estableix a Pere Ballot de dita, totes aquelles cases amb eixida (*retrocurtali*) i amb hort que allí és amb les entrades i eixides, drets i pertinences que té en la sagrera de dita parròquia...»³⁸

Encara es coneix alguna altra sagrera més documentada, però molt més tardana, concretament de l'any 1330, on es fa referència a la venda d'una casa i terra situades en la sagrera de l'església de Sant Feliu de Cabrera, feta per Pere Ferrer, rector de la capella de Sant Cebrià, situada dins l'àmbit de la mateixa parròquia, al matrimoni Bernat Gener i Guilleuma, residents a Cabrera;³⁹ cal suposar que es tracta d'una sagrera antiga, ja que l'església parroquial de Sant Feliu apareix en el document de venda de les franqueses del castell de Sant Vicenç de l'any 1025.

La possible existència de la sagrera de Santa Maria d'*Alarona*, en bona part explicaria la recuperació que tingué lloc al nucli urbà en el tomb del primer mil·lenni.

La seguretat de la sagrera, o del *segrer* o *celler*, s'enfortirà després de ser posada sota la protecció de la Pau i Treva (a partir del segle XI), quan en el territori ja s'hi havia consolidat la parroquialització.

S'ha dit que es tracta d'un espai sagrat, d'asil, que no podia ser violentat per un cristià, sinó l'infractor s'exposava a ser anatematitzat amb l'excomunió, en aquella època condició molt temuda per tots els creients, això és el que donava seguretat als camperols protegits per les garanties d'aquests preceptes. Aquesta inviolabilitat va estimular després la construcció de cases dins el seu recinte i, sobretot, la seguretat de l'emmagatzematge dels productes agrícoles, com la *vasa vinaria* per a la conservació del vi i les sitges per als cereals amb llurs espigues,

així com també per a altres béns nobiliars. No es pot descartar del tot que les sitges, o una part de les trobades en l'àmbit de Santa Maria, no estiguessin relacionades amb l'espai sagrat de la sagrera. És una incògnita que queda per aclarir de la *Iluro/Alarona* tardoromana.

Els primers mercats medievals s'instal·laren en la proximitat de les esglésies, a la recerca també d'aquesta seguretat per a la seva pervivència, tant de persones com de béns, com segurament esdevindrà més tard amb el privilegi concedit a Mataró pel rei Jaume II de celebrar-hi mercat cada dilluns.

A la veïna comarca del Vallès, tocant al Maresme, al llarg del curs del riu Mogent, que discorre per la plana de la depressió del Prelitoral, és on roman més memòria de les sagreres, com el petit municipi de Trentapasses i la riera del mateix nom. En el Maresme, per la seva part, i deixant de banda el document suara esmentat fins ara, les sagreres localitzades, com s'ha dit, han estat escasses, possiblement perquè en els segles X i XI la població de l'interior, o sigui, la del Vallès, encara que dispersa, era molt més nombrosa que no pas la de la costa.

Els alous derivats de l'evolució de l'*aprisio*, en petits i mitjans propietaris i, alguns, amb el temps, en grans propietaris, com figura en alguns documents de compravenda suara esmentats, com les propietats d'Aldetruda, en unes vendes fetes en els anys 978 i 981, s'hi descriuen:

*...casas, curtes, ortos, pomiferos, et aliis arboribus, terras, vineas, siluis, caricis, pratis, pascuis, molinaris, aquis aquarum, in eductibus vel reductibus, cultum vel hermun...*⁴⁰

Aquestes propietats, ubicades *...in comitatu Barchinonensi, in Maritima, intus in villa/locum Primiliano, vel in eius terminio, vel in terminio de Taliano...*, com pot observar-se, no difereixen gens dels grans *fundi* característics de l'antiguitat tardana. Potser ja era una premonició del que seria la societat feudal en un futur molt proper.

Les petites i mitjanes propietats, moltes derivades dels primers alous, amb el transcurs del temps seran absorbides pels nous grans terratinents, alguns de la ciutat de Barcelona, i pels nous senyors sorgits dels esquemes feudals, bàsicament senyors dels castells i de l'Església, per això, en les transaccions més amunt documentades té un gran protagonisme la noblesa i el mateix comte. En el cas de l'Església, en el territori no sols es veuen les propietats del monestir resident, sinó també les dels forans, com Sant Cugat del Vallès, Sant Pere de les Puel·les o Sant Pere de Rodes, que hi actuarien, també, com a senyors amb jurisdicció feudal.

Joan Bonamusa i Roura

ABREVIACIONS

ACA	Arxiu Corona d'Aragó
ACB	Arxiu Catedral de Barcelona
AMM	L'Arquitectura Militar Medieval. <i>Jornades d'Història i Arqueologia Medieval del Maresme</i> . Del 13 al 30 d'octubre del 1999. Grup d'Història del Casal.
GGCC	Gran Geografia Comarcal de Catalunya
FBM	Fundació Bernat Metge
GEC	Gran Enciclopèdia Catalana
GHC	Grup d'Història del Casal
IEC	Institut d'Estudis Catalans
MASM	Museu Arxiu de Santa Maria
SEM	Sessió d'Estudis Mataronins
UAB	Universitat Autònoma de Barcelona

NOTES

- 1.- Sobre el III Concili de Toledo, veure les actes corresponents publicades per JOSÉ VIVES, *Concilios visigóticos e hispano romanos*. CSIC (Barcelona-Madrid 1963), 107-145. Hi assistí el bisbe Ugnas de Barcelona, abans bisbe arrià, i Alici de Girona. Joan de Biclara (591-621), que després fou també bisbe de Girona, va ser l'autor d'una *Crònica* coetània que fa referència a aquest concili i a les seves resolucions, *Chronicon*, CSIC (1960), 333-335.
- 2.- Hi ha una confusió en l'any que va ser aprovat aquest decret, *De fisco Barcinonensi*, ja que el text figura al final de les actes del Concili de Barcelona I, de l'any 540 (VIVES, *Concilios*, 54), però els sotassignants, entre ells Joan de Biclara, van ser assistents al Concili de Saragossa II de l'any 592 (VIVES, *Concilios*, 155), per tant, es podria donar el cas que s'hagués aprovat en el concili primer i signat posteriorment. Veure també CRISTINA GODOY, Sobre el fisc de Barcelona, *Del romà al romànic*, Enciclopèdia Catalana (Barcelona 1999), 42.
- 3.- Aquest compromís, els àrabs el prenién en base a la *dimma* o protecció de Déu, sols reservat als cristians i jueus, per ser ambdós col·lectius, igual que els musulmans, membres del Llibre Sagrat, és a dir, de la Bíblia, la qual fou l'embrió de les tres religions.
- 4.- Sobre aquest tema, veure JOAN BONAMUSA, *De la civitas d'Iluro a Alarona (Mataró, Barcelona), entre la tetarquia i els carolingis*. Accésit al Premi Iluro 2010. Caixa Laietana (Mataró 2011), 733-755.
- 5.- Aquest estudi, l'ampliem fins al riu Tordera; com ja hem apuntat dins l'àmbit de la *Blanda/ae* romana, simplement es tracta d'incorporar-hi l'espai complet del que actualment és la comarca del Maresme.
- 6.- Els arxius més consultats en aquest treball, es poden resumir en els de les catedrals de Barcelona i Girona, els dels monestirs de Sant Cugat del Vallès i de Montalegre, també els del recull específic de l'arenycenc Josep Maria Pons Guri sobre l'únic monestir maresmenc conegut d'aquella època, el de Sant Pol de Mar, l'apèndix documental de l'obra de Pere de Marca, la *Marca Hispànica* i l'Arxiu Comtal de Barcelona i els derivats de la Successió Testada a la Catalunya Altomedieval.

- 7.- En relació a la figura jurídica de l'*aprisio*, d'ascendència romana, per l'accés a la terra, com a exemple concret per al període carolingi, veure els documents següents: ACB, Perg. 3-3-1. ÀNGEL FÀBREGA, *Diplomatari de la catedral de Barcelona*, doc. 1 (Barcelona 1995), 185-187; RAMON MARTÍ, *Col·lecció diplomàtica de la seu de Girona*, doc. 23 (Barcelona 1997), 87.
- 8.- JOSEP Mª MILLÀS, *Textos dels historiadors àrabs referents a la Catalunya carolíngia*, IEC (Barcelona 1987), 19-20. També *Crònica mozàrabe de 754*, 87, 1, edició crítica i traducció de José Eduardo López Pereira (Saragossa 1980); i MIQUEL BARCELÓ, «La primerenca organització fiscal d'Al-Àndalus», segons la *Crònica del 754* (95/713 [4]-138/755, *Faventia* ½. Facultat de Lletres de la Universitat Autònoma de Barcelona (1979), 237.
- 9.- BARCELÓ, «La primerenca», 231-261.
- 10.- En relació al Maresme, veure ACB, Lib. Ant. I, n. 2, ff. 1d-2c; FÀBREGA, *Diplomatari*, doc. 3; JOSEP Mª PELLICER, *Estudios histórico-arqueológicos sobre Iluro*, doc. 1 (Mataró 1887), 489-491.
- 11.- Aquesta ratlla fronterera encara es troba vigent (2011) entre les demarcacions dels bisbats de Barcelona i Girona; veure JOAN BONAMUSA, «La riera de Caldes, límit entre els comtats i bisbats de Girona i Barcelona (785-801)», *XXVI SEM*. Museu Arxiu de Santa Maria (Mataró 2010), 43-51.
- 12.- ACA. Cartulari de Sant Cugat del Vallès, foli 243, núm. 759.
- 13.- Els *pagi*, ja els trobem en un text d'Ausoni, del segle IV dC, el qual fa una referència a un *pagus Lucaniacus* prop de Burdeus de la seva propietat. Ausoni, «Obres», vol. I, *Epistola*, V, 36; XXIV, prefaci i V, 44. FBM (Barcelona 1931). D'això, deduïm que es tracta d'una figura administrativa d'origen romà.
- 14.- Veure l'estudi de Ramon d'Abadal sobre els comtats catalans amb els *pagi* associats a l'any 812. RAMON D'ABADAL, *Catalunya carolíngia*, vol. II. IEC (Barcelona 1986), 227-228.
- 15.- ACA. *Liber Feudorum Vicariarum Cathalonie*, vol. IV, foli 88. Arx. Transcripcions i/o comentaris: FRANCESC CARRERAS I CANDI, *Argentona històrica* (Barcelona 1891), 101-103; JOAQUIM GRAUPERA, *L'arquitectura preromànica i romànica*, vol. II (Argentona 2002), 116-117; PERE BENITO, «L'heretament d'Adelaida de Sant Vicenç, a favor del seu fill Guadall Guillem (1095)», *L'organització de l'espai i models de poblament*, GHC (Mataró 2000), 25-35.
- 16.- ACB. *Lib. Antq.* II, n. 389, f. 132c-d; FÀBREGA, *Diplomatari*, 1995, 398-399, doc. 191.
- 17.- ACB, *Lib. Ant.* II, n. 472, f. 162b-c; FÀBREGA, *Diplomatari*, 391-392, doc. 184.
- 18.- ACB, *Lib. Ant.* n. 46, ff. 23d-25b; FÀBREGA, *Diplomatari*, 407-410, doc. 199.
- 19.- Text, transcripcions i comentaris a ACA, Cartulari de Sant Cugat del Vallès, foli 243, núm. 759; JOSEP RIUS, *Cartulario de Sant Cugat del Vallès*, vol. I, doc. 66. CSIC. Sección de Estudios Medievales (Barcelona 1945), 57; LLUÍS FERRER CLARIANA, «Mataró a l'Edat Mitjana», *Anacleta sacra Tarraconensis*, vol. XL (Barcelona 1968), 3; FREDERIC UDINA, *El archivo condal de Barcelona en los siglos IX y X*, doc. 216. CSIC (Barcelona 1951); ESTEVE ALBERT, *D'Iluro a Mataró*, Accèssit Premi Iluro 1970 (Mataró 1973), 87; XAVIER ALARCÓN, «Els inicis de la parròquia de Santa Maria. Història de la *civitas fracta* fins a l'any 1008», *Fulls/90 MASM*, nota 20 i 42 (Mataró 2008), 22-25; ORIOL QUADRADA, «Més sobre la *civitas fracta* d'Alarona», *Fulls/95 MASM* (Mataró 2009), 6-10.

- 20.- ACA, perg. Ramon Berenguer I, núm. 44; CARRERAS, *Argentona*, 37; CORAL CUADRADA, *El Maresme Medieval. Habitat, economia i societat*, Premi Iluro 1987 (Mataró 1988), 360; JOAQUIM LLOVET, *Mataró, dels orígens de la vila a la ciutat contemporània* (Mataró 2000), 41.
- 21.- J.A. CERDÀ *et alii*, «Les excavacions al castell de Mata (Mataró)», *AMM* (Mataró 2000), 57-64.
- 22.- JOAQUIM GRAUPERA, «Les restes del castell de Montalt», *AMM* (Mataró 2000), 93-96.
- 23.- GEMMA SANTOS, «El castell de Dosrius a l'Edat Mitjana: del senyoriu eclesiàstic a la baronia», *AMM* (Mataró 2000), 103-112.
- 24.- XAVIER PÉREZ, *Diplomatari de la Cartoixa de Montalegre (segles X-XII)*, doc. 3, 27. Fundació Noguera (Barcelona 1998).
- 25.- Pineda la trobem esmentada en els documents següents: UDINA, *El archivo*, doc. 9, 118; PÉREZ, *Diplomatari*, doc. 4, 28; PERE DE MARCA, *Marcae Hispaniae*, Apèndix II, 946 (París 1688). (Ed. Base, Barcelona 1972).
- 26.- El monestir de Sant Pol és un dels elements més documentats del Maresme durant els segles IX i X, encara que desconeixem els seus orígens: ACA, Monacals, Montalegre, 3; PÉREZ 1998, 27, doc. 3; 29-31, doc. 6; 36-37, doc. 12; PERE DE MARCA 1688, doc. CVIII i CXLI; PONS GURI, «Diplomatari del monestir de Sant Pol», *Circular*, núm. 22, 2-3, doc. I; 3-5, doc. III; 6-7, doc. V. Arxiu Històric i Museu Fidel Fita (Arenys de Mar 1966); M. RIBAS, *El Maresme en els primers segles del cristianisme*, Accèssit Premi Iluro 1973 (Mataró 1975), 119; JOSEP M. ALTIMIRA *et alii*, *Guia del Romànic de la comarca del Maresme*, Museu de Mataró (1982), 102-106; LLUÍS BONET, *Les masies del Maresme* (Barcelona 1983), 36; H. PALOU, «Acerca de los restos arqueológicos tardorromanos como lugar de asentamiento de los monasterios medievales. El caso de Sant Pau en Sant Pol de Mar (Barcelona)», *Actas I Congreso de arqueología medieval española*, vol. IV, fig. 56-57 (Zaragoza 1986), 683-698; J. VELLVEHÍ i E.M. LLOVET, «Sant Pol de Mar», *Catalunya Romànica*, vol. XX, GEC (Barcelona 1992), 513-519.
- 27.- La tanda d'excavacions que s'hi varen fer l'any 1990 no van donar estrats carolingis, per tant, la seva antiguitat s'ha de remetre en els textos documentats del segle XI. M.M. VIVES, C. SOBIRANES, «Les intervencions al castell de Montpalau (Pineda de Mar)», *AMM*, GHC (Mataró 2000), 75. Veure també NARCÍS RAMIÓ, «Pineda de Mar», *GGCC*, vol. 6 (Barcelona 1982), 502-503; JOSEP M. PONS GURI, «Baronia de Montpalau», *GEC*, vol. 10 (Barcelona 1977), 265.
- 28.- F. UDINA, *El archivo*, doc. 9, 118; ALTIMIRA *et alii*, *Guia del Romànic*, 98-100; RAMON RIBOT *et alii*, «Sant Genís de Palafolls», *GGCC* (Barcelona 1982), 514. JAUME VELLVEHÍ, «Sant Genís de Palafolls», *Catalunya Romànica*, vol. XX (Barcelona 1992), 506; J.M. PONS GURI, «Sant Genís de Palafolls», *GEC*, vol. 13 (Barcelona 1979), 230.
- 29.- La dominació musulmana, en bona part, va mantenir les antigues estructures de l'estat visigòtic, com la figura fiscal andalusí dels *balat(s)*, els quals eren l'equivalent al llatí *palatium* o palau o instrument de recaptació fiscal. JORDI GARSEBALL, *Cerdanyola del Vallès. De la tardoantiguitat al feudalisme*, Ajuntament de Cerdanyola del Vallès, UAB (Cerdanyola del Vallès 2008), 35-36.
- 30.- En aquestes donacions trobem Tordera, primer com a *locum* i, després, ja figura com a *terminio* o terme, o sigui, amb una evolució que respon a un procés lògic. ACB, Perg. 1-3-18; FÀBREGA, *Diplomatari*, doc. 43, 237-238; UDINA, *El archivo*, doc. 9, 116-118; JAUME VELLVEHÍ, «Tordera», *Catalunya Romànica*, vol. XX, GEC (Barcelona 1992), 522.

- 31.- ORIOL OLESTI, «Propietat de la terra i elits locals. L'exemple de l'ager *Barcinonensis*», *Laietània*, vol. 16. Museu de Mataró (Mataró 2005), 162-176.
- 32.- BONAMUSA, *De la civitas*, cap. X, 786.
- 33.- Per veure tota la toponímia documentada dels segles IX i X, més la corresponent, de la mateixa època, del Maresme Nord, veure BONAMUSA, *De la civitas*, cap. X, 779-792.
- 34.- Veure les actes del XII Concili de Toledo, cànon X. VIVES, *Concilios*, 397-398.
- 35.- RAMON MARTÍ, «L'ensagrament: l'adveniment de les sagreres feudals», *Faventia 10/1/2*, UAB (Barcelona 1988), 158; VÍCTOR FARIÉS, *Les sagreres a la Catalunya medieval*, Universitat de Girona (2007), 28.
- 36.- *Cellam* (acusatiu de *cella* (graner), del qual es derivaria la *sancta cellaria* o cellera o sagrera, equivalent a l'espai sagrat que en principi comprenia l'església, el cementiri i les sitges o graners, tant per guardar-hi els delmes com les collites dels pagesos.
- 37.- ACB. *Lib. Antiq.*, II, n. 482, f. 164d-165; J. BAUCCELLS *et alii*, *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona, segle XI*, vol. II. Fundació Noguera (Barcelona 2006), 1397-1399; V. FARIÉS, *Les sagreres*, 35-37.
- 38.- Agraïm al senyor Josep M. Modolell i Ros la gentilesa que ha tingut a proporcionar-nos els documents originals on consten aquestes dues sagreres.
- 39.- Informació facilitada pel senyor Josep M. Modolell.
- 40.- En la documentació utilitzada no sols trobem el cas d'Adaltruda, sinó altres exemples de grans propietaris, en el cas concret que hem descrit vegeu, ACB, L. Ant, II, n. 455, f. 158b; FÀBREGA, *Diplomatari*, doc. 124, 324; ACB. L. Ant. II, n. 456, f. 158b-c; FÀBREGA, *Diplomatari*, doc. 132, 332-333.

